

יצירת האומה - על ידי האלוה עצמו (פ-פ-פ)

פ

אמר הכוזרי: החזר אותנו לענייני¹⁵¹ והודע לי כיצד צמחה דתכם, וכיצד נפוצה והשתלטה, וכיצד הפכה מקובלת על כולכם לאחר חילוקי דעות, ובמשך כמה זמן התבססה הדת ונבנתה עד אשר התנשאה ושלמה. שהרי התחלותיהן של העדות-הדתיות הן בהכרח ביחידים המסייעים זה לזה להביא לידי ניצחון את הדעה שאלהים חפץ להשליט¹⁵². מספרם הולך וגדל כשהם נעזרים זה בזה, או שקם להם מלך אוֹכֵף הכופה את ההמונים לקבל דעה זאת¹⁵³.

פא

אמר החבר: בדרך זאת צומחות רק מערכות החוקים השכליות, אשר תחילתן מן האדם. כאשר משתלטת (דת כזאת) וזוכה להצלחה, אומרים שהיא נתמכת על-ידי אלהים, שהיא פרי השראה, וכדומה. ואלו מערכת החוקים אשר ראשיתה מאלהים קמה בבת אחת¹⁵⁴.

הערות - ילמד ענויים דרכו

151 עד עתה (יב-עט) שאלות המלך נבעו מכך שטענות החבר נראו לו נוגדות את השכל (הדרך לידיעת האלוהות, מטרת התורה, קדמות העולם וסיפור ההיסטוריה האנושית, אפשרות הנבואה, מהו הטבע, הדרך לידיעת עבודת האל), והתשובה שקיבל על דרך כלל: מלבד הדמיון והשכל יש מה שמעל השכל, הנבואה. עתה נסללה הדרך שטענת היהדות אינה נוגדת את השכל, אלא מדברת על מה שמעליו. על כן רק עתה ניתן להיפתח חזרה לתיאור הישראלי על אופן הקמת האומה, כמו שפתח החבר בסעיף יא.

152 אפשרות אחת לפירוש כוונתו שאותם יחידים חושבים שאכן האלוה רוצה בדת ההיא שהם המציאו, ואם כן יש לומר שהמלך טרם הפנים שהסדר לחלות הדבר האלוהי יכול לבוא רק מהאלוה. אולם נראה יותר לפרש שכוונת המלך היא שהקב"ה גילה את סדרי עבודתו לנביאים יחידים, והם החלו בהפצת האמונה עד שהתפשטה. לפי זה תשובת החבר מחודשת: דת שבאה מאת האלוה אינה עוברת ליחידים, אלא מיד לכלל האומה! לכן כל דת שהתחילה מיחידים - סימן שלא באה מאת האלוה.

153 המלך מעלה כאן שתי דרכים אפשריות להפצת דת: בדרך השכנוע (כמו המיסיון הנוצרי) או בדרך של כפייה שלטונית (כמו שעשה האסלאם).

154 כפי שניכר מהמשך דבריו בסעיפים הבאים, הביטוי "בבת אחת" לא בא להדגיש רק את משך הזמן, אלא שהפעולה היא אלוהית, ולא בדרך הטבע, מקריות או בחירת האדם. חוקה אלוהית חייבת לקום בסגנון אלוהי ולא בסגנון טבעי או בחירי. לכן "עשר המכות" הן ההוכחה ל"עשרת הדיברות", שהם חוקה אלוהית! אם לאותו דור מתן תורה היתה הוכחה ליציאת מצרים - שהקב"ה היה המוציא, והיתה הוכחה לנבואה, הרי שלדורות יש גם צד הפוך: יציאת מצרים ולידת ישראל בתהליך ניסי, וכן כל ההיסטוריה הישראלית שניכר בה עניין הנס, הן עדות שהחוקה שניתנה - התורה - היא תורת ה'. וכך אומר משה לישראל (דברים ד, לב-לד): "כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלוהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו. השמע עם קול אלוהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי? או הנסה אלוהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ה' אלוהיכם במצרים לענייך?".

נאמר לה: "הֲיִי!" והיא נהייתה, כמו בריאת העולם¹⁵⁵.

פב

אמר הכוזרי: הבהלת אותנו, החבר.

פג

אמר החבר: אדרבה, הדבר מבהיל יותר¹⁵⁶. בני ישראל¹⁵⁷ היו משועבדים במצרים¹⁵⁸, שש

הערות - ילמד עננים דרכו

ובגאולה העתידה אומר מלאכי ג,א: "הנני שולח מלאכי ופינה דרך לפני, ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים, ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא, אמר ה' צבאות".
 155 עיין בסעיפים פט-צא שאין הכוונה דווקא ל"יש מאין" אלא הכוונה שהפעולה הזאת נעשתה בהכרח על ידי האלוה ולא בתהליך טבעי. או בשפת ריה"ל: לא על ידי "סיבות אמצעיות" (=טבע, בחירת האדם או מקריות) אלא על ידי האלוה. ועיין לקמן ב,ג: "זכר ליציאת מצרים וזיכרון למעשה בראשית - כי שני הדברים קשורים זה בזה, כי שניהם באו לידי גמר ברצון האלוהי בלבד, לא באקראי ולא בטבע..."

יש שמפרשים את הביטוי "בבת אחת" - יש מאין, ומתקשים עם מה שיתואר בסעיפים הבאים, שהרי עם ישראל לא נוצר יש מאין. אולם "בבת אחת" פירושו ללא תהליכיות טבעית, כפי שקמים עמים אחרים, אלא על ידי פעולה אלוהית. וזה הכוונה "נאמר לה היי - והיא נהייתה", שרק האלוה יכול היה לעשות זאת, כי לא היתה מוכנות בטבע, אלא התהליכים נעשו על ידי האלוה. גם בריאת העולם היתה בשלבים רבים, אבל כולם ללא מוכנות בטבע אלא על ידי פעולה אלוהית.

156 כי ביציאת מצרים ובכל המהלך שאחריה היתה ההופעה האלוהית גדולה יותר מבריאת העולם.
 157 רבים מתקשים בהבנת פסקה זו, שהרי המלך שאל כיצד קמה ה"חוקה", "הדת", ואילו החבר פותח בתיאור הקמת האומה הישראלית. אולם זה בדיוק החילוק בין דת שהמציאו בני אדם לדת שבאה מאת האלוה: האלוה נותן את הדת, החוקה, לכל מי שהוא רוצה לתת, ללא סיוע מאחרים. כמו שהעניין הטבעי לא ניתן לפרח אחד (למשל - הוורד) והוא העביר אותו לשאר הפרחים, וכמו שהעניין הנפשי לא ניתן לבעל חיים אחד (למשל - האריה) וממנו התפשט לשאר בעלי החיים, אלא האלוה השפיע את העניין הטבעי על כל הצמחים שיש להם את המוכנות הטבעית לקבל עניין זה, וכן השפיע על כל בעלי החיים את העניין הנפשי, וכן השפיע לכל בני האדם את העניין השכלי - כך גם האלוה הוא שהשפיע את "הדבר האלוהי" לכל עם ישראל, שהיו מוכנים בטבעם לכך. הפנייה של האלוה היא לכלל האומה ולא ליחיד שבה, שיעביר אותה לאחרים.

ובפנימיות: ישראל ואורייתא וקב"ה חד הם (על פי זוהר ויקרא עג,א ומובא הרבה בשם הבעש"ט, עיין נח אות פח). והיינו שיש התאמה בין המקבל לבין מה שמקבל. ועל כן תורה אלוהית ניתנת לעם אלוהי. ולכן הזהות הלאומית הישראלית היא בכך שהם עם ה' ותורתו. וזה עניין "כפה עליהם ההר כגיגית", שהכירו בדעתם שאין להם קיום וזהות כישראל ללא תורה. וזהו: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה" (שמות ג,יב); "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" (שם כ,ב).

158 כאן טמון הסבר מדוע עם ישראל התהווה במצרים ומה היתה מטרת גלות זו: כדי שלידת האומה תהיה בבת אחת על ידי הגאולה שנעשת ביד ה'. כמו עובר שנמצא במעי אמו שאין לו מציאות עצמאית, אבל הוא מפתח את כל האיברים שלו, כך שמיד כשיוצא הוא שלם באיבריו! וכך הם דברי הקב"ה ליעקב: "אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם". אם יעקב היה הופך לגוי גדול שלא בגלות - היתה האומה קמה לא על ידי האלוה, אלא באופן טבעי. אולם כיוון שירדו למצרים

מסלול 1: יום ג לפרשת חיי שרה
 מסלול 2: יום ה לפרשת וירא

מאות אלף איש מבין עשרים שנה ומעלה¹⁵⁹, קרואי שם, מיוחסים לשנים עשר שבטים. איש מהם לא יצא מן הכלל. איש מהם לא ברח אל ארץ אחרת ולא בא זר בקרבם¹⁶⁰. זאת כשהם מחכים לקיום הבטחה שהובטחה לאבות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב, עליהם השלום, שיוריש להם את ארץ ישראל¹⁶¹. אותה שעה היתה ארץ ישראל ביד שבע אומות שהיו בשיא מספרם, כוחם והצלחתם¹⁶². ובני ישראל היו בשיא השפלות והאומללות. ופרעה היה הורג את ילדיהם כדי שלא ירכו. אז נשלחו משה ואהרן, עליהם השלום, ועמדו, חרף חולשתם, נוכח פרעה, למרות כוחו, באותות, בנסים ובהפרת מנהגו של עולם. הוא לא יכול היה לחמוק משניהם, ולא לצוות שיִרְעו להם, ולא לשמור את נפשו מעשר המכות שפגעו בתושבי מצרים — במימיהם, באדמתם, באוירם, בצמחיהם, בבעלי-החיים שלהם, בגופיהם ובנפשותיהם, שכן מתו בחצי הלילה כהרף עין היקרים והאהובים ביותר שהיו בבתיהם, כל ילד בכור; לא היה בית בלא מת, למעט בתי בני ישראל.

כל המכות האלה פגעו בהם בצו, אזהרה ואיום, והסתיימו בצו ואזהרה, כך שיאמינו שהן מטרתו של אלוה בעל רצון, העושה את אשר תִּפְּץ כל אימת שחפץ, ואינן טבעיות, אינן בהשפעת הכוכבים ואינן אקראיות.

בני ישראל יצאו על-פי מצוות אלהים משעבוד פרעה, באותו הלילה שבו מתו ילדי המצרים. הם הגיעו לסביבת ים סוף כאשר עמוד ענן מובילם ועמוד אש הולך לפניהם מנהלם ונוהג בם. בראשם הלכו שני הזקנים האלוהיים משה ואהרן, עליהם השלום,

הערות - ילמד ענוים דרכו

ושם התפתחו - הלידה של העם היתה בבת אחת, כי במצרים לא היתה להם כל זהות לאומית, אלא רק ציפייה לזהות עתידית.

159 ז"ל הרמח"ל בדרך השם ב,ד,ה: "וצריך שתדע, שכמו שכלל תולדות האדם מתחלק לאילנות שורשיים וענפיהם עמהם כמ"ש, כן כל אילן ואילן בפני עצמו, יבחנו בו הענפים הראשיים, שמהם נמשכים ומתפרטים כל שאר הפרטים. ואמנם ענפי אילנו של אברהם אבינו ע"ה, הכוללים, הנה הם עד ישישים ירבו, שהם אותם שיצאו ממצרים ונעשית מהם האומה הישראלית, ולהם נחלקה ארץ ישראל. וכל הבאים אחריהם, נחשבים פרטים לתולדות הכוללים האלה. והנה לאלה ניתנה התורה, ואז נקרא שעמד אילן זה על פרקו". ועיין רבנו בחיי לשמות יב,לז.

160 שמות רבה א,כח: "אמר רב הונא בשם בר קפרא: בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם ושלא שינו את לשונם ושלא גלו סודם ושלא הפקירו נשותיהן". עם ישראל לא שמר על מנהגי הדת מהאבות, כמבואר ביחזקאל פרק כ, אולם שמר על הציפייה להיגאל, ולכן לא התערה במצרים, כדי שכשחבוא השעה - יגאלו ויקימו את לאומיותם.

161 הראיה, שכאשר בא משה, מיד: "ויאמן העם, וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עניי ויקדו וישתחוו" (שמות ד, לא).

162 דברים ט,א-ב: "שמע ישראל! אתה עובר היום את הירדן לבוא לרשת גויים גדולים ועצומים ממך ערים גדולות ובצורות בשמים. עם גדול ורם בני ענקים, אשר אתה ידעת ואתה שמעת מי יתיצב לפני בני ענק?". ובמדבר יג,כח-לג: "אפס כי עז העם היושב בארץ והערים בצורות גדולות מאוד וגם ילידי הענק ראינו שם... וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מידות. ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפילים ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם".

אשר זכו לנבואה כשהיו בני למעלה משמונים.

עד עכשיו לא היו להם אלא מצוות מועטות שקיבלו בירושה מאותם יחידים שקיבלו מאדם ונח¹⁶³. משה לא ביטל אותן ולא הפר אותן, אבל הוסיף עליהן¹⁶⁴. פרעה רדף אחריהם. אך הם לא נאלצו לאחוז בנשק. העם גם לא היו מלומדי מלחמה. הם נבקע והם עברו בו. פרעה ונקבציו טבעו, והים הטיל אותם מתים אל בני ישראל עד שראו אותם בעיניהם. הסיפור ארוך ומפורסם.

פד

אמר הכוזרי: זה באמת הדבר האלוהי! חייבים לקבל את התורה המתלווה אלי¹⁶⁵, שכן אין נכנס ללב ספק שמא היו [בקריעת ים-סוף] כישוף או תחבולה או הטעיה. אלו נדמה להם ים ושהוא נבקע, ושהם עברו בו, האם נדמה להם שניצלו מהשעבוד ושמעבדיהם מתו ושהם נטלו את שללם, ושרכושם נשאר בידיהם? זאת היא קביעה שרירותית של הכופרים!

פה

אמר החבר: אחרי כן, מכיין שהגיעו אל המדבר, מקום שאין בו זרע, הומטר להם יום יום מזון שהותקן ונברא, למעט ביום השבת¹⁶⁶. הם אכלו אותו במשך ארבעים שנה.

הערות - ילמד ענוים דרכו

163 עיין סנהדרין נו, א-ב.

164 שמות טו, כה: "שם שם לו חוק ומשפט ושם ניסהו".

165 עיין לעיל בסעיף ו ובסעיף ח, שהמלך דרש מופת שאי אפשר שיעשהו אלא מי שברא את הנבראים, ויעשה להמונים רבים, שיראוהו עין בעין, וייבחן בחינה אחר בחינה. חשיבות הפירוט היא לדורות הבאים - עיין לעיל סעיף מח.

בניגוד למלך, שרואה בניסי מצרים "עדות" שהתורה שתינתן בעקבותיהם אלוהית, החבר סובר שמטרת הנסים ביציאת מצרים אינה "הוכחה" לאלוהות התורה, אלא כך טבעו של הגילוי האלוהי והפעולה האלוהית. עם האלוה ותורת האלוה אמורים להיגלות על ידי פעולות אלוהיות. אולם באשר לצורך במעמד הר סיני ובלוחות העדות, נראה שהחבר מסכים שהם לא נועדו אלא כדי להוכיח לעם שאכן החוקה היא דבר ה' (עיין לקמן סעיף פז ובמאמר ב סוף סעיף ב).

ועיין ברמב"ם הל' יסודי התורה ח, א שכתב שעשיית מופת אינה עדות על הנבואה, כי אפשר שזה בלט או כישוף. אולם נראה בדעת ריה"ל שאף שנס אקראי אינו עדות לנבואה ולדבר ה', החיים בתוך מציאות חיים שלמה על-טבעית, כמו יציאת מצרים והחיים במדבר, אינם יכולים להתקיים אלא בחלות הדבר האלוהי.

166 אי הירידה בשבת, בקביעות שבועית, מעידה שירידת המן בימי השבוע אינה דבר טבעי במדבר, אלא מעשה אלוהי. עם ישראל חווה את שביחת האלוה "על בשרו" ורק מתוך כך יכול היה להעיד על מה שלא חווה על בשרו - שהבורא ברא את העולם בששה ימים ונח ביום השביעי. לכן בריה"ל השבת מופיעה תחילה דווקא במן, ורק אחר כך בסעיפים הבאים - בבריאת העולם. לכן השבת היא "זכר" ליציאת מצרים, אך רק "זיכרון" (=זכר קטן) למעשה בראשית (נוסח הקידוש, וכן לקמן ב.ג. לעומת זאת, על פי טעמו של המלך לקמן ג, יש השוואה בין מעשה בראשית ליציאת מצרים, ששניהם יסודות אמוניים שבגללם ישראל הקפידו לשומרם. וכן הנוסח בתפילה: "זכר למעשה בראשית").

פ

אמר הכוזרי: גם זאת אין לשלול, מה שמתמיד ארבעים שנה לשש מאות אלף איש ולנלווים אליהם, יורד שישה ימים ומסולק בשבת. חייבים לקבל את השבת, שכן הדבר האלוהי נעשה צמוד אליה כביכול¹⁶⁷.

שאלות מנחות:

- ◆ מה המשמעות שדת ישראל קמה כ"בריאת העולם"?
- ◆ מדוע לפי ריה"ל ירדו ישראל למצרים לפני שנהפכו לעם?
- ◆ מדוע נדרש שלידת ישראל תעשה בתהליך ניסי ולא באופן טבעי כשאר האומות?
- ◆ מדוע המלך שואל על לידת הדת הישראלית והתברר עונה על לידת האומה הישראלית?

הערות - ילמד ענויים דרכו

167 נמצא שהמין ופעולתו מעידים בעיניים על המיוחדות של השבת בעיני האלוה. וכן כתב המהר"ל בתפארת ישראל פרק מד. שם ביאר את הכתוב בדיבר הרביעי, "כי ששת ימים", הפוך מהמקובל. בדרך כלל מפרשים שמצוות קידוש השבת היא כדי שנוכח את בריאת העולם, ונשריש בתוכנו את האמונה בחידוש העולם; וזה תואם את שיטת הרמב"ם שהמצוות באות לחנך את ישראל ליסודות הדת. אבל המהר"ל מפרש שאנו צריכים לקדש את השבת כי השבת היא יום קדוש מצד עצמו. וכדי להסביר למה השבת קדושה משאר ימים - ביאר "כי ששת ימים", הרי שהפסקת פעילות הבריאה ביום השביעי היא עדות לכך שהשבת היא יום קודש. והנה כאן הסבר נפלא של ריה"ל לכך ששמירת השבת על ידי ישראל אינה רק זכר למעשה בראשית, אלא גם זכר ליציאת מצרים (כמו שאנו אומרים בקידוש). רבים תמחו על הקשר בין השבת ליציאת מצרים, ולפי ריה"ל השביתה של עם ישראל היא זיכרון למן שקיבלו במדבר לאחר שיצאו ללא צידה.

בסעיף הבא ידבר ריה"ל על מעלת השבת שהתגלתה בבריאת העולם, שה' שבת ממלאכה (וזה מוזכר בתפילת ערבית של שבת), ובעשרת הדיברות - ששמעו שה' מצווה על שמירת השבת וגם ראו את הציווי הזה לדורות כלוחות הברית (וזה מוזכר בתפילת שחרית "ישמח משה... שני לוחות אבנים... וכתוב בהם..."). והם שלושת הגילויים של האלוה: בריאת העולם בעשרה מאמרות, יציאת מצרים בעשר המכות, ומתן תורה בעשרת הדיברות. שני הגילויים האחרונים, שאותם חוו ישראל על בשרם, מעידים על הגילוי השלישי - בריאת העולם.

במאמר ג, מזכיר ריה"ל את מעלת השבת כמי ששמרה על ישראל בגלות (וזה מוזכר בתפילת מנחה של שבת, שמסירות נפש על השבת שמרה על ישראל: "יכירו בניך וידעו כי מאיתך היא מנוחתם ועל מנוחתם יקדישו את שמך").

במאמר ב, יח-כ מראה ריה"ל כיצד השבת קשורה גם לארץ הסגולה, על ידי קביעת קו התאריך על פי ארץ ישראל, וע"ש שביתת הארץ. גם את שביתת הארץ חווה עם ישראל על בשרו, בכך שהקב"ה בירך את השנה השישית: "וציוויתי את ברכתי לכם בשנה השישית..." בדיוק כמו שהיה במן, וכן בכך שהארץ הקיאה אותם כאשר לא שמרו על שבתות הארץ, כמבואר בפרשת בחוקותי.